

ПОЛУБОТКІВСЬКІ СКАРБИ У ДОЛІ ПАВЛА ТИЧИНИ (науково-популярний нарис)

У підготовчих матеріалах до ненаписаної книги «Моє дитинство» Павло Григорович Тичина за- нотував: «Ще як я був малим, у нас у хаті на стіні висіла лубочна картина «Переяславська рада». І батько, було, показує пучкою на запорожця, що з лівого боку на якомусь пні, чи шо, сидів: «Оце полковник Тичина». <...> І я довго дивився на картину і вгадував: а де ж той Тичина, наш предок?» Про джерела цієї інформації поет повідомляє лаконічно: «Батьку про це сказав хтось...» Відзначимо: відомості точні. Йдеться про Гната Тичину, пра-пра-пра-пра-пра-прадіда поета. Щоправда, той 18-річний козак був у війську Б. Хмельницького не полковником, а полковим старшиною — полковим писарем. «Можливо, це була романтика, — пише Павло Григорович, — хоч, правда, у так званих «Полуботківських мільйонах» було й наше прізвище». Автори приміток до 11-го тому академічного «Зібрання творів» поета у 12-ти томах коментують ці слова так: «Рід Тичин був пов'язаний з родом гетьмана П. Л. Полуботка (1660—1724), <...> який поклав 1 мільйон фунтів стерлінгів до Ост-Індської компанії з річним зростом 4%». Сімейний переказ підтверджується документально.

У Російській імперії історія скарбів П. Полуботка, захованих у лондонському банку, вважалася в кращому разі вигадкою, легендою. За браком доказів у її реальність ніхто не вірив. Проте 1907 року професор Олександр Рубець надрукував у журналі «Новое время» статтю, де повідомив, що в одному з архівів йому пощастило виявити розповідь англійського шкіпера, який 1720 р. віз на шхуні з Архангельська до Лондона трьох молодих коренятих українців, двоє з яких насилу втягнули на судно важкий кадівб, і їх дядька-наставника. А в Лондоні шкіпер супроводжував своїх пасажирів як перекладач до Ост-Індської компанії, де один з них, назвавшись сином Полу-

ботка Яковом, зробив вклад на суму 200 тисяч золотих рублів. Зобов'язавшись щороку нараховувати на вклад 4% зі щорічним зростанням суми за рахунок дивідендів, компанія прийняла його на невизначений термін до запитання Яковом або його батьком, або уповноваженими ними особами, або, у разі їх смерті, спадкоємцями. Положення про конфіскацію за давністю років на цей вклад не розповсюджувалося.

Наказний гетьман Павло Леонтійович Полуботок був однією з найбагатших людей Гетьманщини і, можливо, найспроможнішим вельможею Лівобережної України. Після арешту з казни гетьмана вилучили величезну суму золотих, срібних і мідних грошей. Проте сьогодні стверджують, що було вилучено не все. Звідкись стало відомо, що «у гетьмана було більше золотих і срібних монет». Їх нібито і вивезли через Архангельськ до Європи. При цьому, як не дивно, жодних розписок, гарантійних документів не залишилося.

Рід Полуботків почав підноситися за часів діда Павла — Артемія, сотника Чернігівського полку. Леонтій Артемієвич, який успадкував його землі, славився людиною вельми впливовою, оскільки був родичем самого гетьмана України Івана Самойловича. За його часів батько Павла Полуботка став переяславським полковником і генеральним бунчужним. Отже, майбутній наказний гетьман України П. Полуботок (1660—1723 рр.) народився в досить багатій родині і здобув добру освіту. Споріднені відносини з гетьманом Самойловичем забезпечували надійну основу для процвітання родини.

У 1687 р. розгорілася боротьба за гетьманську булаву між І.Самойловичем й І.Мазепою. Через доноси та хабарі владу захопив останній. Прихильники скинутого правителя Гетьманщини

У 1687 р. розгорілася боротьба за гетьманську булаву між І.Самойловичем й І.Мазепою. Через доноси та хабарі владу захопив останній. Прихильники скинутого правителя Гетьманщини

У 1687 р. розгорілася боротьба за гетьманську булаву між І.Самойловичем й І.Мазепою. Через доноси та хабарі владу захопив останній. Прихильники скинутого правителя Гетьманщини

один за одним відправлялися в заслання. Здавалося, доля родичів Самойловича була вирішена, але гетьман І.Мазепа чомусь не чіпав Полуботків цілих три роки.

У 1689 р. було розкрито справу про ченця Соломона, за яку І.Мазепа трохи не поплатився життям. Але при розгляді з'ясувалося, що до справи були причетні син і батько Полуботки. Вирок був негайним і суворим: володіння Полуботків описали і конфіскували на користь військової казни і міста Чернігова. Леонтія Полуботка позбавили полковницької посади, а його син Павло аж до 1705 р. офіційних посад не займав, був приписаний до Чернігівського полку.

Рід майбутнього гетьмана було скинуто, він був позбавлений багатства і, здавалося, повинен був назавжди зникнути із сторінок історії. Але родина Полуботків в особі сина колишнього переяславського полковника знов піднеслася. Як не дивно, просуванню Павла сприяв не хто інший, як сам винуватець розорення роду. Незабаром І.Мазепа зробив П.Полуботка чернігівським полковником.

У 1709 р. І.Мазепу звинуватили у зраді. Петро І скликав козацьку старшину до Глухова для обрання нового гетьмана. Одним із перших, хто з'явився на заклик російського царя, був Полуботок.

На булаву правителя Малоросії претендували дві людини — І.Скоропадський і П.Полуботок. Але Петро рішуче відкинув кандидатуру Павла («Ця людина хитра; з нього може вийти інший Мазепа»). Природно, що ніхто, дізнавшись про такий відгук государя, не наважувався наполягати на кандидатурі П.Полуботка. Новим гетьманом України став І.Скоропадський. Хоча і Полуботок не був обділений царською милістю — Полуботкам подарували більше 2000 дворів. Таким чином, Павло став відразу одним із перших багатців України, що, безумовно, сприяло зростанню його впливу. Розповідають, що «жив він широко і навіть тримав у

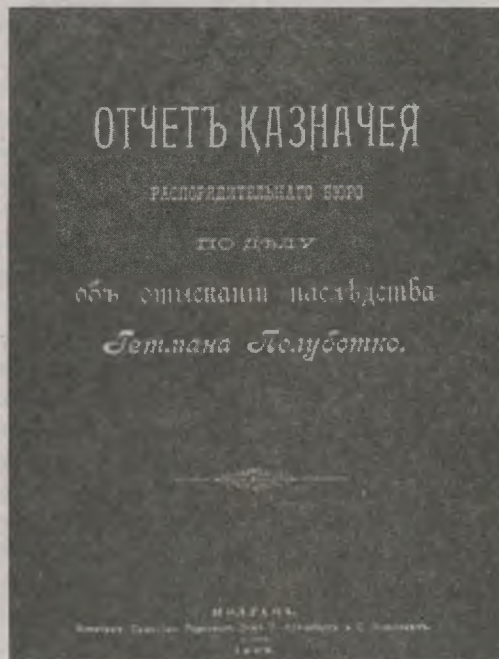

себе двір на зразок гетьманського».

У 1722 р. помер І.Скоропадський. Тимчасовим наказним гетьманом Лівобережної України став Павло Полуботок. Проте з перших же днів в нього виникли серйозні суперечки з Малоруською колегією — органом, створеним Петром І. Розбіжності незабаром переросли у відкритий конфлікт, який коштував П.Полуботку свободи і життя. На початку 1723 р. протистояння влади в Гетьманщині досягло апогею. Ворожі сторони звернулися до царя з апеляцією.

У своїй відповіді на прохання П.Полуботка дозволити йому стати гетьманом Малоросії Петро І заявив: «Всім відомо, що з Богдана Хмельницького до Скоропадського всі гетьмани були зрадниками, від чого сильно постраждала держава Російська, особливо Малоросія, тому потрібно підшукати в гетьмани вірну та надійну людину». А таким цар П.Полуботка не вважав. Проте Полуботок (можливо, розраховуючи на допомогу царського улюбленця князя О. Меншикова) надалі закидав царя чолобитними. Врешті-решт государ наказав покликати до себе гетьмана, генерального суддю Івана Чарниша і генерального писаря Семе́на Савіча.

Перші особи Малоросії прибули до Петербурга в серпні 1723 р. і були прийняті досить привітно. Але наприкінці місяця в Таємну канцелярію надійшов лист Феофана Прокоповича. Посилаючись на письмове донесення чернігівського єпископа Іродіана, він звинувачував П.Полуботка в стосунках з колишнім писарем І.Мазепи — Пилипом Орликом. Для Петра І цього було більш ніж достатньо, щоб розпочати слідство. У вересні Полуботок, Савіч і Чарниш з'явилися на допит в Таємну канцелярію, а вже в листопаді були заарештовані і направлені до Петропавлівської фортеці. Двері одного з казематів Трубецького бастиону з брязкотом закрилися за 63-річним гетьманом П. Полуботком. На нього було заведено слідчу справу. За наказом Петра І для з'ясування провини заарештованого

Петра І для з'ясування провини заарештованого

до Гетьманщини виїхав бригадир А. Румянцев — майбутній граф, правитель Малоросії, дипломат і батько відомого російського полководця фельдмаршала П. Румянцева. Цар таємно велів Румянцеву обшукати всі будинки і маєтки гетьмана і скласти опис майна. При проведенні цієї операції столичні слідчі переконалися в зникненні більшої частини золотого запасу роду Полуботків.

Наказний гетьман помер в ув'язненні в 1723 р. Його товариші були випущені на свободу за вказівкою Катерини І. Немолодий гетьман не винів важких умов ув'язнення, а можливо, і «допитів з пристрастю». Померши раптово, П. Полуботок забрав з собою в могилу таємницю своїх скарбів. Цілком вірогідно, що донесення царю про те, що син щойнопризначеного гетьмана Малоросії Яків Полуботок ще в 1720 р. вивіз до Англії і поклав в банк Ост-Індської компанії (Лондонський банк) діжку золота, відіграло вирішальну роль в арешті батька. З часом таємне дос'є за справою Полуботка потрапило на очі жадібного О. Меншикова, коли він правив Росією замість Катерини І. Тимчасовий виконавець справ направив до Англії офіційний урядовий запит, на який позитивної відповіді не отримав. За часів Катерини II таку ж спробу повернути до казни золото гетьмана України робив фаворит імператриці Г. Пото́мкін-Тавричеський.

Отож, професорова стаття прогрімала, наче бомба. Адже за двісті років, завдяки відсоткам, внесок мав стократ збільшитися — йшлося приблизно про 800 млн. царських рублів! Наступного року автора сенсаційної знахідки зачлупнув цілий шквал листів од людей, які доводили свою спорідненість із Полуботком. Щоб якось скоординувати дії претендентів на одну з найбільших у світі спадщин, 1909 року в Стародубі був скликаний спеціальний з'їзд нащадків гетьмана. Професор Рубець звернувся до зборів з промовою, в якій він запевняв, що вклад гетьмана в англійському банку дійсно існує, і ці відомості були отримані від особи, яка заслуговує повної довіри. З'їзд спадкоємців Полуботка обрав комісію з 25 чоловік. На зібрані у складчину гроші ця комісія найняла групу компетентних фахівців для вивчення цього питання. Останній вдалося з'ясувати, що до одного з англійських банків дійсно дуже давно надійшов вклад з Росії на суму 10 тисяч голландських дукатів, але за умовами зберігання банк відсотки не нараховував. Для розгляду цієї справи довелося відправити до Лондона спе-

ціальну делегацію, яка зіткнулася там із суцільним нерозумінням з боку наступників банку, який колись належав Ост-Індській компанії. Службовці, посилаючись на таємницю вкладів, не допустили російських спадкоємців Полуботка до архівів і банківських документів. Посланцям довелося повернутися ні з чим.

На з'їзді професор О. Рубець, зокрема, уклав список законних спадкоємців Полуботка. Саме той документ і мав на увазі П.Тичина, коли писав: «У так званих «Полуботківських мільйонах» було й наше прізвище».

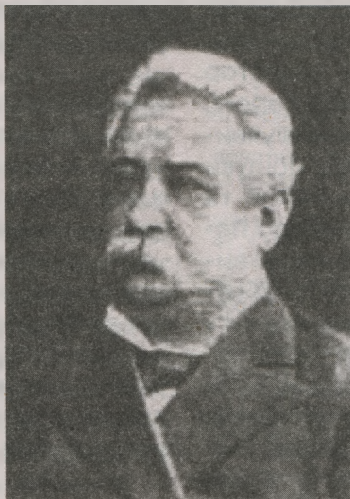
Тепер — найцікавіше. Коли в Україні остаточно перемогли більшовики, нова влада зацікавилася як «золотим запасом» гетьмана, так і списком професора О. Рубця. Відомо, що 1922 року посол УСРР у Відні Юрій Коцюбинський вів переговори з полковником Робертом Мітчеллом, представником того англійського банку, куди нібито потрапили українські скарби після ліквідації Ост-Індської компанії. Англієць заявив, що для повернення внеску існують певні перешкоди, адже радянський уряд України не визнаний Лондоном. Крім

того, якщо ту астрономічну суму, яка накопичилася за 200 років, ураз вилучити з фінансового обігу, то вся британська економіка полетить шкереберть. Полковник дав зрозуміти, що може йтися хіба що про торгово-економічну угоду на міждержавному рівні.

Після утворення СРСР (грудень 1922-го) усі посольства України було закрито. Чи продовжилися переговори з представником англійського банку — невідомо. Але в будь-якому разі Ю.Коцюбинський не діяв лише на власний розсуд — він мав відповідні директиви з Харкова, тодішньої української столиці. За деякими свідченнями, хід переговорів розглядався на таємній нараді президії ВУЦВК під головуванням «всеукраїнського старости» Григорія Петровського.

Надалі першу скрипку в цій історії заграла Москва, а точніше — наркомат внутрішньої й зовнішньої торгівлі СРСР, який з 1926 року очолив кремлівський довгожитель Анастас Мікоян, що з початку 1930-х був уповноважений проводити надсекретні оборудки з іноземними фінансовими установами вартістю в десятки мільйонів доларів (на кшталт продажу за кордон частини колекції Ермітажу). Деякі знайомі А.Мікояна стверджували, що він був у курсі всіх подальших переговорів щодо золота Полуботка. Можливо, особисто брав у них участь.

Судячи з публікацій у російській пресі останніх

Професор Рубець

років, радянська розвідка виявляла неабиякий інтерес до справи «золота гетьмана П.Полуботка»: його активно шукала лондонська резидентура НКВС. Є свідчення, що 1938 року англійська делегація прибула до Москви, де вела таємні переговори щодо угоди про гетьманські скарби з представниками Зовнішторгбанку.

Не має необхідності доводити, що питання такої ваги не могли не контролюватися Й.Сталіним — адже він пильнував і менш важливі справи. Що вже казати про золото українського гетьмана! А коли згадати, що радянський диктатор готувався до великої «визвольної» війни в Європі, яка потребувала колосальних витрат, можна уявити, наскільки жаданими були для нього пошуки легендарних мільйонів. А втім, уряди СРСР та Великої Британії так і не дійшли згоди щодо повернення гетьманських скарбів. 1939 року вибухнула Друга світова війна. Нащадок Полуботка не знадобився. Натомість величезну послугу СРСР гроші Павла Полуботка зробили після завершення війни. Великобританія, як відомо, була союзником СРСР і надавала значну військову допомогу — йдеться про поставки військової техніки на сотні мільйонів фунтів стерлінгів. Саме гроші Полуботка і заплатив СРСР за ці поставки. Текст угоди, яку підписали 27 грудня 1947 року А.Мікоян і англійський посол в СРСР Петерсон, був і справді фантастичним. Саме тому, напевно, знайти сьогодні якісь згадки про нього в радянських виданнях неможливо. Хоча сам Анастас Мікоян, за словами його сина Степана, вважав підписання цього договору головним досягненням свого життя. Уряд Великобританії відмовився «за деякими винятками від своїх претензій до Радянського Союзу в зв'язку з постачанням і послугами за час Другої світової війни». За іншими радянськими боргами встановлювалися надзвичайно низькі ставки — 0,5% річних, а для виплат як за ними, так і за позиками, які ще не були надані, встановлювалася відстрочка погашення 15 років. Натомість Великобританія отримувала 750 тис. тонн кормового зерна, але не безкоштовно, а за цінами, «які сторони узгодили». Існував ще й секретний додаток до договору, але зміст його також досі невідомий. Наприкінці 1950-х років англійці почали виявляти неспокій з приводу пробачених військових боргів і наполягати на укладенні нової угоди, яка б анулювала всі британські і радянські взаємні фінансові претензії, причому як державні, так і з боку приватних осіб. Цілком можливо, що пропозиція англійців була безпосередньо пов'язана з новим спалахом інтересу до справи про спадщину гетьмана. Тоді про Полуботка була опублікована невелика замітка в «Известиях». Перспектива судового позову навряд чи могла

залишити британських фінансистів байдужими. Прем'єр-міністр Великобританії Гарольд Вільсон кілька разів спеціально приїжджав до СРСР і під час зустрічей із А.Мікояном намагався зрушити це питання з мертвої точки. Англійці були навіть згодні пробачити СРСР царські борги. Але до 1968 року все залишалось, як і раніше. Лише 5 січня 1968 року була укладена міжурядова угода «Про врегулювання взаємних фінансових і майнових претензій». Уряди домовилися не пред'являти один одному претензій ні від свого імені, ні від імені своїх юридичних і фізичних осіб. Але представники СРСР наполягли, щоби в угоду було внесене тимчасове обмеження: угода торкалася тільки претензій, що виникли після 1 січня 1939 року. Вочевидь, радянські лідери розраховували у майбутньому ще раз «подоїти» британців, шантажуючи їх Полуботком. Великобританії знадобилося ще 18 років дипломатичних зусиль, щоб укласти другий договір про взаємну відмову від претензій, що виникли до 1939 року. Відповідний документ був підписаний під час візиту міністра закордонних справ СРСР Едуарда Шеварднадзе в Лондон у липні 1986 року.

У центрі уваги українського суспільства гетьман Павло Полуботок знову опинився у 1990 році з подачі відомого поета Володимира Цибулька. Під час однієї з частих тоді зустрічей української інтелігенції у київському Будинку вчителя Цибулько з трибуни розповів про 200 тисяч золотих червінців, які П.Полуботок на початку XVIII ст. залишив в одному з англійських банків під відсотки.

Слова В.Цибулька знайшли вдячних слухачів. У газетах з'явилася довідка експертів «Дойче-банку», згідно з якою Україна мала найкращі стартові умови для незалежності серед 15 республік СРСР. А тут ще й інформація про те, що кожному з 52 млн. мешканців України може припасти по 38 кілограмів золота — якщо Україні вдасться повернути скарб Полуботка на Батьківщину.

Сам Володимир Цибулько через багато років зізнався, що «золото Полуботка», як, зрештою, і «довідка експертів Дойче-банку», були радше вдалими агітаційними кроками, ніж об'єктивною реальністю.

Однак на початку 1990-х тема золота Павла Полуботка не сходила з газетних шпальт. Народні депутати Володимир Яворівський і Роман Іваничук закликали добитися від Великобританії повернення національного багатства. Була навіть створена спеціальна комісія на чолі з академіком П.Троньком, яка відвідала Лондон. Але британці ввічливо відповіли, що ніяких грошей Полуботка у них немає.

Уряд УРСР 3 серпня 1990 р. доручив «МЗС УРСР, юристам, історикам, управлінню архівів провести дослідницьку роботу, щоб поставити остаточну крапку в справі про спадок українського гетьмана Павла Полуботка».

Британські газети вийшли з сенсаційним повідомленням про те, що «Україна висуває Об'єднаному Королівству претензії на суму в 16 (!) трильйонів фунтів стерлінгів золотом», а британські економісти одразу ж підрахували, що при цьому кожному підданому монархії доведеться викласти приблизно 38 кілограмів золота.

Але до чого тут П.Тичина? Деякі дослідники життя та творчості П.Тичини припускають, що як би радянський та британський уряди таки домовилися, знадобився би справжній спадкоємець П.Полуботка, оскільки саме в його руки — хай лише формально — й належало повернути гетьманські капітали. На їхню думку, це ще й була «захисна парасоля» поета — ціна його життя дорівнювала вартості скарбів П.Полуботка. Ось чому Павло Григорович, на відміну од багатьох колег по перу, не потрапив під машину сталінських репресій. Ось чому його ім'я ніколи не фігурувало у протоколах допитів НКВС.

Більше того, не можна виключати, що готуючись отримати гетьманські мільйони, влада зробила й певні практичні кроки. Ми вже згадували про поїздку Тичини до Парижа влітку 1935-го. Слід додати, що, виконуючи вказівку з Москви, поет повертався додому досить дивним маршрутом — через... Лондон (!). Погодьтеся, шлях не тільки не найкоротший, а й не зовсім зручний, адже, щоб дістатися Туманного Альбіону, Павлові Григоровичу довелося на катері перетинати Ла-Манш. Зауважимо: він кепсько переносив хитавицю. Був шторм, невеличке суденце важко долало високі хвилі. Весь рейс поет, блідий наче крейда, тримався за стовп у кают-компанії, маючи в кишені плащу на всяк випадок дві цитрини.

Як зрозуміти цей маршрут? Лише як знайомство з Лондоном? Попередня перевірка, чи дадуть британці Тичині в'їзну візу? Якесь вигадливіша комбінація? Відповісти важко, адже невідомо, що саме робив Павло Григорович у британській столиці, які тамтешні об'єкти йому рекомендували відвідати...

Проте принадна історія про лондонське золото гетьман Павла Полуботка залишається усього лише легендою.

Використана література

1. Тичина П. Зібрання творів. У 12 т. Т. 1-7 / Павло Тичина. — К.: Наук. думка, 1983—1986.
2. Гальченко С. Між білим і чорним / Сергій Гальченко // Золотий гомін: вибр. твори / Павло Тичина; вступ. ст., упоряд. та прим. С. А. Гальченка. — К.: Криниця, 2008. — С. 5—26.
3. Гальченко С.А. Грані великого таланту: до 100-річчя від дня народж. П. Г. Тичини / С.А.Гальченко. — К.: Знання, 1990. — 47, [1] с.
4. Донець Г. Геній поневоленої нації, або ще раз про терези історії [Текст] / Г. Донець // Київ. — 2004. — № 4-5. — С. 162-165.
5. Дроздовський Д. Під знаком саморозп'яття. Роздуми про феномен Тичини — поета і людини / Д. Дроздовський // Україна молода. — 2006. — № 23. — С. 13.
6. Кузьменко Н. Павло Тичина — випускник Чернігівської духовної семінарії в спогадах Івана Львова / Надія Кузьменко // Літературний Чернігів. — 2011. — №4 (56). — С. 132—138.
7. Мовчун А. І генії були дітьми. Павло Григорович Тичина (27 січня 1891 р. — 16 вересня 1967 р.) [Текст] / А. Мовчун // Початкова освіта. — 2005. — №15. — С.4—9.
8. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). — К.: Видав.-поліграф. центр «Знання», 1993. — 96 с.
9. Сосновська Т. Без Тичини: на батьківщині славетного поета-академіка, у селі Піски на Чернігівщині, немає музею його пам'яті / Тетяна Сосновська // Українська літературна газета. — 2010. — №10 (14 травня). — С. 4—5.
10. Слоновьська О. Павло Григорович Тичина // Конспекти уроків з української літератури для 11-х класів: Нове прочитання творів. — К., 2001.
11. Тельнюк С. Павло Тичина: біограф. повість / Станіслав Тельнюк. — К.: Молодь, 1979. — 331, [2] с. — (Серія біографічних творів «Уславлені імена»).
12. Тельнюк С.В. Павло Тичина: біогр. повість / Передм. Ю. Збанацького. — К.: Молодь, 1979. — 336 с.
13. Тельнюк С. Містифікація генія в тоталітарному пеклі (До 100-річчя П.Г. Тичини) / Станіслав Тельнюк // Дніпро. — 1991. — №1. — С. 181—198.
14. Тичина Ю. Про дослідження родовету Павла Тичини. Коментар через 20 років / Ю. Тичина // Кур'єр Кривбасу. — 2007. — № 9—10. — С. 167—177.

